

Публіцистика

Петро Ворона

ВІД БОГДАНА ДО ІВАНА...

*Мазепині ревуть зроби
Над Україною, яка
В блакитно-золотих сутанах
Стоїть за правду на майданах
Звитяжно, як було в віках.
А хлопці вобабіч Дніпра
Кують мечі несамовито,
І кінь у стайні б'є копитом
– Пора, мазепинці, пора!*

О.Хало, “Золота підкова України”.

Кожен народ, кожна нація має своїх героїв – будівничих держави, і визначає їх самостійно, незалежно від того, чи визнають їх такими сусідні країни. Адже зігравши позитивну роль у формуванні власної нації, її культури чи господарства, політичний діяч ставив за мету проголошення державної самостійності країни, чим завдавав проблем тим, хто силою господарював на його землях. Історія завжди носила національний характер, а те, що добре для однієї нації, як не парадоксально, не завжди добре для іншої. Однак не тішить, що високопосадовці, які формують нашу державну політику, так до цього часу і не зрозуміли: вони живуть в Україні, новітня історія самостійності якої – майже 20 років! Їх мислення досі прагне захищати статус “єдиної і неділимої”, хоч уже й провідні російські історики відмовилися від трактування історії за схемою “что хорошо для России – полезно всем”.

У багатьох наукових обивателів за інерцією спрацьовує марксистська схема “справедливих і несправедливих воєн”, коли до першого розряду відносяться ті, які ведуть вони самі, а зрадниками й ворогами постають “опортуністи”. Тому дивно і незрозуміло, коли, наприклад, в Україні ставлять пам’ятники цариці Катерині II, яка зруйнувала Січ і фактично впровадила кріпосне право, а того, хто стояв на захисті українських козацьких прав, – прокладають, до того ж – найзапекліше – “свої”, манкурти. Опоненти української державності, забуваючи про власну мораль, висувають високі морально-етичні вимоги до всіх і вся.

Але тут хочемо навести прикметний епізод: свого часу київський композитор Селецький, знайомий із Лістом, Мендельсоном, Мейєрбером, у мемуарах зауважував, що на пропозицію Варвари Репніної він хотів створити оперу “Мазепа”, лібрето до якої мав написати Тарас Шевченко. Але при зустрічі з поетом Селецький наполіг, щоб лібрето було російською мовою, чого той прийняти не зміг. Так істинні патріоти усвідомлюють свою державотворчу місію.

У західноєвропейській літературі гетьман Іван Мазепа, завдяки романтичній традиції, залишився легендарним героєм. Англійський поет Байрон, французи – письменник Гюго та живописець Верне, угорський композитор Ліст написали невмирущі твори, які піднесли героя до рівня історичного символу. А сам Мазепа так змалює ті часи:

*Всі покою щиро прагнуть,
Та не в єдин гуж всі тягнуть.
Той направо, той наліво,
А все браття – тото диво!*

Ще тоді він хотів побороти всі незгоди і об’єднати національну еліту, та, на жаль, слова із “Думи” залишаються актуальним для України та її політиків досі.

Не беремося захищати Мазепу від “лжепатріотів” – не варто, своїми справами він сам себе охороняє від політичного холуйства; зупинимося тільки на фактах його біографії як будівничого козацької держави, про які – чому? – більше мовчать.

Високоосвічена людина, він дбав про розвиток можливостей народу навчатися, адже бачив майбутнє країни тільки у високоосвіченій еліті й освіченому поспільстві, і це підтверджує такий факт: на початку XVIII ст., в кінці Мазепинської доби, в Україні була одна школа на 1000 мешканців, а вже за російського панування в 1875 році – одна майже на 7000 мешканців.

Певною мірою Мазепа продовжував традицію, закладену в першій чверті XVII ст. козацьким гетьманом Петром Сагайдачним, який свою полководницьку та державну діяльність доповнював активною просвітницькою політикою. У Києві, Чернігові, Переяславі та інших містах і навіть селах засновувалися школи, бурси й шпиталі, наділялися маєтностями українські монастирі, котрі, по суті, були вогнищами просвіти завдяки власним школам і друкарням. Мазепа взяв під опіку Києво-Могилянську академію, дбав про її розвиток, щедро обдаровував пожертвами. У 1693 р. вібудував братську церкву Богоявлення, поставив новий будинок для академії, щоб поліпшити умови “всякому з малоросійських дітей, хочащому вчитися”. За його часів (1708 року) Києво-Могилянська академія нараховувала 2000 студентів, які, бувало, проходили навчання і в європейських університетах та школах, але вже 1709 року їх стає 161, а майже через століття ця кількість зростає, проте лишень до 800–1000 осіб. Сьогодні відроджена академія має понад 2000 студентів.

Недоглянутих дітей-сиріт не було: над ними обов’язково брали опіку церква або заможні родини і давали освіту, виховання, забезпечували добробут. Майже всі українські жінки знали грамоту – у європейських мандрівників це викликало чимале здивування.

За Мазепи найбільше будується кам’яних церков, відбудовуються монастирі як осередки науки, у тому числі власним коштом гетьмана. “Собор Мазепин сяє, біліє” – з гордістю писав Тарас Шевченко. Гетьман щедро фінансував розвиток мистецтва, зокрема архітектури й малярства, прикрасив українські міста спорудженими й відреставрованими чудовими храмами, розбудував в Україні близько 20 церков. Різні за архітектурою, розкішні величні споруди водночас мають і спільні риси, названі мистецтвознавцями *Мазепиним бароко*. Не тільки талант будівничого, але й витончений художній смак гетьмана втілилися в таких пам’ятках:

1. Києво-Печерська лавра: Троїцька надбрамна церква, Успенський Собор, Церква Всіх Святих над Економічною брамою,

Кам’яний мур, Церква Різдва Богородиці.

2. Софіївський собор, дзвіниця та мури Софіївського монастиря в Києві.

3. Мала Трапезна церква Густинського монастиря.

4. Храм Преображення Господнього Лубенського Мгарського монастиря і Трапезна церква Лубенського Мгарського монастиря.

5. Вознесенський собор у Переяславі.

6. Колегіум та Борисо-Глібський кафедральний собор у Чернігові.

7. Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві.

8. Корпус Києво-Могилянської академії.

За рахунок гетьманської казни, з-поміж інших культових споруд, була зведена й церква Христовоздвиженського монастиря поблизу Полтави.

Яке ж було господарське життя за часів гетьмана Мазепи? Багато істориків визнають, що тоді Гетьманщина становила собою одну з найбільш розвинутих територій Європи. Функціонування державних інститутів забезпечувалося податковою системою (натуральною та грошовою), орендною платою (нею обкладалися торгівля горілкою та використання рангових маєтків, особливо млинів), митними зборами. В Україні розвивалося ткацтво, ливарна справа, виробляли порох тощо. За Мазепи значно збільшено гарматний арсенал – до найпотужнішого в Європі. Було відкрито багато рудень, ливарень, порохових заводів (зауважимо, що за наказом Петра I вони дали його армії 2 тис. пудів пороху). Гетьман опікувався розвитком різного роду промислів, мануфактурним виробництвом. Тільки в Стародубському полку існувало 12 буд для випалювання поташу, а на Чернігівщині 11 гут виробляли скло, діяли 12 паперових фабрик. Значного поширення набуло гончарство, а ткацтво переросло в організоване фабричне виробництво полотна, сукна, шовку, козацьких пасів, плахт, килимів. Водяні млини, як джерела дешевої енергії, обслуговували паперні, гуті, валюші-ступи для биття сукна, керамічні майстерні, лісопильні заводи.

Більш як 20 років гетьманування Івана Мазепи були періодом соціального спокою. Селянин працював на орендованій у держави землі, а за це відбував “всякое послушество” та платив податок. Ця повинність не обмежувала рух селянства Гетьманщиною, а праця на власній землі давала достойні статки. Тому гетьманський писар Петрик так і не зумів знайти широкої підтримки в селян у своє-

му заколоті. Бо українське село жили значно краще, ніж польське чи російське. Звичайно, селян не задовольняла існуюча податкова система, постійно тривожила потреба захисту від нападників тощо. Але ці питання пробували якось вирішувати.

Так, зовнішня загроза змушувала гетьмана утримувати козацьке військо, а це закладало вже підмурівок державності. За 20 років гетьманування Мазепа здійснив 11 літніх і 10 зимових походів. Безпека вимагала фінансової підтримки з боку цивільних прошарків гетьманату: на одного середньостатистичного мешканця припадало 0,5–1 золотих податку; козацький стан (200 тис. осіб) податків не сплачував. Головними «фінансистами» були власники волів, коней, млинів, гуралень, купці, орендарі – люди забезпечені, тим більше, що ціни робили податок поміркованим: так, хата коштувала 200–500 золотих, млин – 200–300, віл – 15, кінь – 35–75, 1 центнер жита – 2, 50 кг борошна – 2, плата найманим жінцям – третина врожаю. Система оподаткування становила в середньому 1/12 потреби для нормальної життєдіяльності окремої людини, тобто лише 8% від потреб людини.

Але все одно 1694 року на з'їзді старшин говорилося про нелегкий стан селянства: «поборы черному народу тягостные, потому что поборы берут и с того человека, который одним хлебом без промыслов довольствуется». Тому майже щороку гетьман за скаргами з місць видавав оборонні універсали на користь посполитих селян, карав винних старшин. Так, 1691 р. у зверненні до старшини гетьман картає тих, які «тяглих селян без міри обтяжують повинностями, а козаків приневолюють іти в селяни, або викидають із змаєтків»; 1692 р. знову звертає на це увагу. Він розсилає універсал із заувагою: «...дабы никто из тех владетелей не дерзал работами великими и поборами вымышленными людей в селах, себе даннях, ... отягощати и ни малай в землях, полях, лесах, сеножатах и всяких угодах чинити им обидь и насилля, и чтобы владали ими в меру, ничего вновь и выше меры не налагая». У тих, хто знехтує цими застереженнями, зазначалося в універсалі, маєтності будуть відібрані, а «отягченным в подданстве людям будет учинена свобода».

Перебуваючи в Полтаві, Мазепа, «дабы посольство пререкания не чинило», відібрав у багатьох державців їхні володіння й передав у загальне користування. Зловживання переяславського полковника Л. Полуботка стали причиною позбавлення його влади; по-

збулися влади ще кілька полтавських старшин. У листопаді 1701 року гетьман знову видає універсал, який захищає селян: «аби не болшей, але толко два дне в тиждень роботу его панщизною отправовалию а иншиедне на свои оборочалы потребности, и в рик по одной осмачки от раб очей тварини давали...». Під час бойових дій він також намагався підтримувати селян, зокрема наказав усім державцям із власних статків виділяти підводи для потреб перевезення. Тому можемо стверджувати, що гетьман всією покладеною на нього владою прагнув захистити інтереси посполитих селян і рядових козаків, стримати зажерливість старшини.

Ці та багато інших фактів з гетьманування Мазепа свідчать про нього як про визначного державного мужа, який, на відміну від багатьох теперішніх українських політиків, насправді дбав про життя народу, опікувався його духовністю.

На думку Татяни Таїрової-Яковлевої – керівника Центру з вивчення історії України при кафедрі історії слов'янських і балканських країн Санкт-Петербурзького державного університету, доктора історичних наук, професора, автора книги про І. Мазепу з серії «Життя відомих людей», «давно пора відмовитися від політичної анафами і проклять на адресу Мазепа і спробувати взяти урок з трагедії наших предків. Не варто наслідувати пропагандистські штампи, які намагалися пояснити російсько-український конфлікт початку XVIII ст. користолюбством одного «зрадника-гетьмана». Тож необхідно набратися мужності і визнати, що інтереси та цілі молодій Російській імперії й ослабленої Гетьманщини були дуже різними. Певною мірою Україна стала заручницею геополітичних планів Росії. Цар Петро прагнув створити нову державу, здатну як у військовому, так і в економічному плані змагатися з європейськими державами. Ця політика була можлива тільки за жорстокої централізації. Військова й економічна ситуація дозволяла здійснити об'єднання України та вирвати із страшної безодні Руїни Правобережжя. Проте ці плани були принесені в жертву дипломатичній грі. Перед лицем шведського наступу Лівобережжя мусило перетворитися на випалену землю, арену військових дій. Саме ці два чинники, разом з особистими образами, і змусили Мазепу на спробу союзу з Карлом XII.

Ще одним чинником був план ліквідації Гетьманщини і включення її в загальну структуру Російської імперії. Що б не говорили

про Мазепу, але йому був далеко не байдужий цей план, і не тільки тому, що не хотілося міняти реальну владу гетьманської бурави на порожній титул князя. Йому справді було дороге те, що стало часткою і його двадцятирічної праці, інакше б ...почив би на лаврах свого величезного багатства. Правда полягала в тому, що багато старшин спокійно сприйняли перспективу перетворення на мирних російських дворян – поміщиків, ким вони і стали згодом. Саме ці люди із старшини і не підтримали Мазепу. Але були й такі, кому Гетьманщина, дитя Хмельниччини, була дорога – наприклад, Д. Апостол, Д. Горленко, вони були готові змагатися за “стародавні вольності”.

“Свого, нереального, Мазепу, – читаємо в книзі Т. Таїрової-Яковлевої, – придумують <...> ура-патріоти різного толку, для яких видатний гетьман – лише привід посіяти ворожнечу між Україною та Росією. А між тим Іван Степанович Мазепа – особистість настільки неординарна й багатогранна, що для його висвітлення потрібна ціла палітра барв. <...> Вроджений політик, обдарований полководець і дипломат, людина відважна, чесна, цілеспрямована – він був утіленням

епохи українського духовного відродження і розквіту козацтва. Поет і філософ, чудово освічений, казково багатий, з проникливим і дотепним умом, він двадцять років успішно балансував в океані політичної боротьби, залишаючись біла стерна України. Як кожна видатна особистість, він, зрозуміло, викликав заздрість і ненависть ворогів. Зазнавши чимало зрад і доносів, він практично нікому не відкривав свою душу. І тільки за кількома відомими нам творам Мазепи можна розгледіти в ньому потайного романтика, в серці якого кипіли старанно приховані пристрасті й мрії”.

То що, шановні земляки, досі нам “чужі люде” розказуватимуть нашу історію?!. Коли вже російські вчені визнали вагому роль Мазепи в українському державотворчому процесі, чому ми, українці, цього зробити не здатні?..

Знову виникає питання зрілості і спроможності української еліти будувати власну державу. І – залишається надія на молоду генерацію! Її прихід вже не за горами! А народ свого славного лідера увіковічив словами: “Від Богдана до Івана не було гетьмана”.

